

11. An overview of the EFQM Excellence Model. 2017. URL: https://www.bqf.org.uk/wp-content/uploads/2018/06/EFQM-Excellence-Model_abridged.pdf.

12. International Organization for Standardization. URL: <https://www.iso.org/the-iso-story.html#7>.

13. Quality management principles. International Organization for Standardization. 2015. URL: <https://www.iso.org/files/live/sites/isoorg/files/archive/pdf/en/pub100080.pdf>.

УДК 351.82

DOI <https://doi.org/10.32836/2310-9653-2018-2-14-21>

К. П. Чорна, кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри господарського,
трудового права
та цивільно-правових дисциплін
інституту права імені Володимира Великого
Міжрегіональної академії управління персоналом

НАЦІОНАЛЬНИЙ ХАРАКТЕР ГЕТЬМАНСЬКОГО УРЯДУВАННЯ ЯК ОСНОВНА ПРИЧИНА ЗАНЕПАДУ ГЕТЬМАНЩИНИ

У статті охарактеризовано особливості урядування у Гетьманщині після її розколу на Лівобережжя та Правобережжя, а також формування управлінських механізмів у Слобідській Україні. Увагу автора зосереджено на висвітленні політики гетьманських урядів кінця XVII – XVIII ст. і на аналізі царського протекторату у Лівобережній Гетьманщині та на Слобожанщині, а також на правобережних антипольських владних змаганнях (до скасування козацького устрою). Значна частина викладеного матеріалу присвячена вивченню постатей очільників гетьманської держави як носіїв національної ідеї, захисників національної автономії і соборності українських земель, а також аналізу проекту станової гетьманської парламентської монархії, викладеній у конституції Пилипа Орлика. Головною ідеєю дослідження є висвітлення національних рис у врядуванні у часи Гетьманщини – однієї з найголовніших історичних сторінок державотворення на українських теренах.

Ключові слова: Лівобережна та Правобережна Гетьманщина, Слобідська Україна, Генеральна військова канцелярія, автономія, полково-сотенний устрій, воеводи, Бендерська конституція, парламентська монархія, Правління гетьманського уряду, Малоросійська колегія.

K. P. Chorna. National character of Hetman governance as the main reason of fall of the Hetmanate

The article describes the peculiarities of governance in the Hetmanate after its split on the Left Bank and the Right Bank, as well as the formation of administrative mechanisms in Sloboda Ukraine, – the author focuses on illuminating the policies of Hetman governments at the end of the seventeenth and eighteenth centuries, and on the analysis of the royal protectorate in the Left Bank Hetmanate and Slobozhanshchyna, as well as on the right-bank anti-Polish power competitions (before the abolition of the Cossack system).

Much of this material is devoted to the study of the figures of the hetman's statesmen as bearers of the national idea, defenders of national autonomy and the unity of the Ukrainian lands, as well as the analysis of the project of the Hetmanate parliamentary monarchy set forth in the Constitution of Pylyp Orlyk. The main idea of the study is to highlight national traits in the rule of Hetmanate – one of the most important historical pages of state-building in Ukrainian territory.

© **К. П. Чорна, 2018**

The unsuccessful attempt to create the Grand Duchy of Ruska – an aristocratic state in which the highest power will belong to deputies from the land, and the government will concentrate in the hands of the Hetman – caused a whole series of destructive processes that lasted until the middle of the next, XVIII century, and ended, eventually, the elimination of all types of autonomy, called autonomy of the Hetmanate.

Russian-Ukrainian, Russian-Polish, Russian-Ottoman Conflict; left bank rebellions and devastation of the Right Bank, power splits between supporters of the monarchy and defenders of democracy, foreign intervention in the management of Ukrainian lands, contradictions between the governments of the Hetmanate and the Zaporozhian Sich, all this created the preconditions for the use by some historians of the name “ruin” in characterizing not only the end of the seventeenth century, but also throughout the period of existence of the Hetmanate’s then institute.

Key words: Left Bank and Right Bank Hetman, Sloboda Ukraine, General Military Chancellery, autonomy, regimental unit, governors, Bendery Constitution, parliamentary monarchy, Board of the Hetman government, Little Russian College.

Постановка проблеми. Невдала спроба створити Велике князівство Руське – аристократичну державу, у якій найвища влада належатиме депутатам від земель, а урядування зосередиться у руках гетьмана, – викликала цілу низку деструктивних процесів, що тривали до середини наступного, XVIII ст. і завершилися ліквідацією усіх видів самостійності, названих автономією Гетьманщини.

Російсько-українські, російсько-польські, російсько-османські протистояння; лівобережні бунти і спустошення Правобережжя, владні розколи між прихильниками монархії і захисниками демократії, чужинське втручання в управління українськими землями, суперечності між урядами Гетьманщини та Запорозької Січі, – усе це створило передумови для вживання деякими істориками назви «руїна» для характеристики не лише кінця XVII ст., але й усього періоду існування тогочасного інституту гетьманства.

Як відомо, величезну руйнівну силу мали суперечності всередині козацтва: серед постійних військових протистоянь сформувалася справжня військова еліта, – старшина, правляча верхівка, яка виросла з числа заможного козацтва та покозаченої шляхти і куди мали доступ тільки ті, хто мав зв’язки, багатство або ж шляхетне походження; решта ж козацтва, зокрема запорозького, залишалася у числі «черні».

Між «верхами» теж були систематичні протистояння, оскільки серед них чітко визначилися прихильники Москви та прихильники Польщі, прибічники одноосібницького правління й апологети аристократичної республіки; захисники козацьких вольностей і фундатори нових шляхетських привілеїв (останні вбачали у вольностях ознаки охлократії та зубожіння держави) [1].

Проте у цих складних умовах ще ціле століття панує гетьманська форма правління; «Гетьманщина» – загальна назва, яка вживається щодо обох частин українських земель у XVII – XVIII ст., кожен з очільників якої прагнув докласти усіх зусиль до її зміцнення, – усі ці процеси потребують сьогодні додаткового наукового опрацювання й об’єктивного аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стаття побудована переважно на аналізі українських і російських архівних матеріалів [2; 3; 7]; тут використано також маніфести, договори та листування, викладені у добірці робіт Пилипа Орлика [10], проаналізовано уривки з «Чтеній» видатного вченого, філософа і громадського діяча В. Липинського [12]. Багатою джерельною базою є і праці видатних істориків і дослідників козащини О. Оглобліна [1; 9], Д. Дорошенка [14], М. Костомарова [5]; монографії сучасних науковців: польського історика Л. Окіншевича [13], колективні праці українських вчених [4; 8], роботи сучасного історика й автора досліджень з історії державної служби в Україні В. Горобця [6].

Мета статті:

– охарактеризувати національний характер політики усіх гетьманських урядів і визначити головний внесок кожного з них в історію українського державного будівництва;

- описати територіальну й адміністративну організацію обох Гетьманщин і Слобідської України;
- наголосити на ролі внутрішніх негативних чинників і зовнішнього втручання у діяльність української держави;
- визначити причини ліквідації Гетьманщини та підкреслити історичну роль гетьманату як національного політичного феномену України.

Виклад основного матеріалу. Політичні сподівання української еліти на харизматичне ім'я Хмельницького на час об'єднали промосковських і проєвропейських прихильників подальшого державного будівництва в українських землях [2]. За короткий час т. зв. «правління Хмельниченка» навіть прихильна до нього досвідчена еліта (наприклад, в особі кошового отамана Запорозької Січі Івана Сірка або прилуцького полковника Петра Дорошенка) не змогла врятувати країну від чергового поневолення.

За таких умов не могла визріти єдина національна ідея, оскільки цю ідею кожне угруповання розуміло по-своєму, що і призвело до катастрофічного Переяславського договору 1659 р., за якою українські землі втратили незалежність: так, глава держави не мав права самостійно формувати свій уряд, призначати полковників, провадити зовнішню політику, керувати військом; Київський патріархат мусив визнати зверхність Москви; у міста Київ, Умань, Ніжин, Брацлав, Переяслав, Чернігів були призначені московські воєводи (на кошт місцевої людності), – усе це призвело до краху надій як на одноосібницьке управління, так і на втілення демократичних ідей [3].

Не залишалось сумнівів у капітуляції не лише української незалежності, але й її єдності, територіальної соборності і після того, як внаслідок систематичних російсько-польських змагань Українська держава стала автономною частиною Речі Посполитої (замість запланованого Іваном Виговським входження до неї як самостійного Великого князівства Руського) [4]. Проте цей акт не здобув підтримки деякої впливової старшини, яка жадала підпасти під владу Москви, і таким чином українські території поділилися на лівобережні та правобережні полки, Лівобережну та Правобережну Гетьманщину, – внутрішні змагання і зовнішній вплив стали однією з причин краху державницьких планів попередніх гетьманів про єдину і неподільну Україну.

Водночас поруч із Лівобережною Гетьманщиною та Запорізькою Січчю на українських землях засновується ще і такий практично самостійний територіальний суб'єкт, як Слобідська Україна, яка не підпорядковувалася жодній національній владі.

За підтримки Москви на Слобожанщині виник ряд адміністративно-територіальних одиниць (полків): Харківський, Сумський, Охтирський, Ізюмський та Острогозький полки, які повторювали полково-сотенне урядування у Гетьманщині. Звичайно, тут не існувало посади гетьмана. Довічна влада належала полковнику, призначеному белгородським воєводою, який і формував полкову старшину; у полках формувалися полкові ради, полкові канцелярії та полкові суди; урядування ж у сотнях здійснювалося сотником, писарем і значковим товаришем. У містах і селах урядування Слобідської України управління здійснювалося урядами городових отаманів і в'їтів. Отже, полковий устрій і деякі ознаки магдебургії були лише даниною національній традиції.

Численні військові змагання між державами-сусідами та втручання їх у внутрішні справи українського Гетьманату спричинили не лише територіальні зміни, але й неодноразові скасування державного полкового устрою (і повернення його шляхом повстань): так, на Правобережжі польська влада скасувала полково-сотенний устрій багатьох полків, який частково було відновлено після селянсько-козацьких повстань, але полковий устрій де-юре тут ніколи не визнавався, на відміну від Лівобережжя, де царський уряд вміло апелював до козацьких

самоврядних традицій, надаючи відносну автономію таким полкам, як Ніжинський, Чернігівський, Стародубський, Прилуцький, Київський, Переяславський, Лубенський, Гадяцький, Миргородський, Полтавський (яка, проте, стосувалася виключно дрібних внутрішніх справ), і така ситуація спостерігалася аж до остаточної ліквідації Гетьманщини.

Назва полку, зазвичай, передавалася від містечка, у якому розмішувалася адміністрація; полковницький уряд зберігав у своєму складі посади, характерні для гетьманського: традиційно призначалися обозний, суддя, осавул, писар, хорунжий (посада бунчужного існувала лише при гетьманському дворі, а у полках за символіку відповідав хтось зі значкових товаришів).

Так, царський уряд не чинив перепон в обранні полкових міст, і полковники часто робили полковими адміністративними центрами власні маєтки і резиденції. На початку XVIII ст., коли чисельність лівобережного козацтва суттєво збільшилася, і «козакування» (а іноді – і старшинські посади) остаточно почало передаватися у спадок, спостерігається самовільний поділ окремих полків на дрібніші одиниці, – у першу чергу, старшина потребувала посад, боротьба за які інколи породжувала парадоксальні явища в урядованні: джерела нерідко фіксують одночасне існування кількох полкових управлінських структур, розміщених у різних місцях і офіційно підпорядкованих різним гетьманам чи претендентам на це звання, які нерідко проголошували себе правителями самостійно [5].

Саме такі охлократичні риси і породили постійні спроби старшини відродити національну систему управління, яку намагався впровадити ще Богдан Хмельницький. Фактично усі його офіційні наступники, незважаючи на те, у який спосіб, за чиєї підтримки і на яких територіальних землях ними було отримано владу, намагалися зберегти самостійність підпорядкованої держави або ж її частини (після розподілу на Лівобережжя та Правобережжя). Так, системний аналіз гетьманського урядовання дозволяє виявити такі найяскравіші державотворчі кроки:

- спробу створення шляхетської республіки Іваном Виговським, який вбачав політичне майбутнє у європейській федерації;
- боротьбу Юрія Хмельницького за українську автономію та незалежність від Речі Посполитої;
- політику «умиротворення» Івана Брюховецького, який спромігся сформувати власний уряд, незважаючи на абсолютне офіційне підпорядкування Москві та надання особливих повноважень московським воєводам, поставлених курувати колишні полки;
- намагання Павла Тетері об'єднати землі українського Лівобережжя і Правобережжя та продовження цієї місії Петром Дорошенком, – останній був готовий навіть прийняти Османську імперію як протектора задля цієї мети;
- значне обмеження московської влади на Лівобережжі за часів Дем'яна Многогрішного. Гетьман намагався протистояти промосковським настроям, обстоював українську автономію, зміцнював гетьманську булаву, позбавляючи її впливу промосковської козацької старшини, а також домогся входження Києва до складу Лівобережної України [6];
- систематичні спроби Івана Самойловича зміцнити гетьманську владу, які полягали у боротьбі зі старшинською сваволею, утриманні найманого (компанійського та сердюцького) війська, у продовженні монархічних традицій Богдана Хмельницького, незважаючи на ще більше законодавче обмеження його влади Москвою («Конотопські статті»), яка тоді суворо контролювала кордони Гетьманщини і відмовилася від участі представників гетьманської влади у переговорах з Польщею щодо подальшої долі українських земель [7];
- повстання Івана Мазепи проти влади Москви та його прагнення побудувати незалежну вільну соборну державу «Українське князівство» (за сприяння шведської корони як союзника, але без втручання її у подальше державне будівництво), яке було частково успішним, адже на декілька років були об'єднані Правобережна та Лівобережна Україна [8].

Причиною цього послужили систематичні порушення Москвою прав і вольностей Війська Запорозького: введення московських військ в українські міста, плани перетворити козацьке військо у драгунське, а козацьку старшину – у служилих дворян, а також інші, більш глобальні акти поневолення: «вічний мир, укладений між Московщиною й Польщею року 1686, який стверджував Андрусівський поділ України, і Коломацька угода українського уряду з Москвою року 1687, що була дальшим кроком на шляху московського поневолення України, створили велику загрозу для Української Козацької Держави. Московсько-польський військовий союз, втягаючи Україну до антитурецької коаліції, загрожував їй повною ізоляцією і, в дальших своїх наслідках, цілковитою загладою державної й національної самостійности України»[9];

– історична спроба «гетьмана у вигнанні» Пилипа Орлика зберегти державність у вигляді парламентської монархії. В історичному документі «Пакти та конституції законів і вольностей Війська Запорозького» Гетьманщина мала стати централізованою об'єднаною державою, очолюваною виборними гетьманом та Генеральною радою – вища палата ради обиралася б із числа старшини та полковників, які утворювали своєрідну вищу палату Ради, де мали разом «радитися про безпеку Вітчизни, про спільне благо і про всі громадські справи» [10]. Ці делегати мали представляти і решту станів, тобто, кандидатура радника узгоджувалася б із цивільними жителями полку – міщанами, селянами, духовенством і, таким чином, втілювався би принцип козацької демократії. Рішення сесій Генеральної Ради, яку планувалося скликати не менше трьох разів на рік (на Різдво, на Пасху і на Покрову), були законами для держави; поза сесіями управління здійснювалося б гетьманом. Конституція передбачала і скликання додаткових таємних рад при гетьманові держави – задля вирішення питань війни і миру.

Аналогічно мало би здійснюватися й урядування у полках і сотнях, де усі посади періодично піддавалися б систематичному контролю та переобранню у разі потреби.

Окремо регулювалися права і свободи некозацьких станів; зберігалися норми Магдебурзького права у містах, які володіли ним донині; пропонувалися оновлена судова та податкова системи; передбачалися зміни у торгівлі та соціальному забезпеченні (зокрема вдів і сиріт, оскільки за час систематичних воєн смертність серед реєстрового козацтва та добровольців з інших станів значно збільшилася); унормовувалися використання некозацьких військових підрозділів під час ведення бойових дій; означався вектор міжнародних відносин (щодо Швеції, Османської імперії (Кримського ханства)) [11].

Конституція регулювала витрати на утримання уряду та гетьманського двору, – окрім цих витрат «на булаву», гетьман не мав права на іншу власність; окреме покарання було призначене за корупцію: підкуп гетьмана, нечесне отримання посад шляхом впливу на виборців. До тексту конституції додавався і текст присяги гетьмана, який зобов'язувався служити єдності, соборності Війська Запорозького, «служити Вітчизні» та впроваджувати у життя положення цієї Конституції.

Бендерська конституція 1710 р., більш відома загалу як Конституція Пилипа Орлика, вбачала подальший розвиток Гетьманщини як станової виборної гетьманської монархії парламентарного типу. Проте, за влучним висловом В Липинського, вона стала лише пам'ятною сторінкою українського державотворення: ця хартія «зосталася «на в'їжкопомную Войска Запорозького и всего Народу Руського (Українського) славу и пам'ятку» [12].

Усі ці спроби завершилися посиленням іноземної протекції: за часів Івана Скоропадського тут уже існував інститут царського резидента при гетьманській булаві, а також було створено Малоросійську колегію, яка офіційно здійснювала урядування на Лівобережжі та контролювала діяльність Генеральної військової канцелярії. У таємному наказі резидента Гетьманщина офіційно іменується Малоросійським краєм. Колегія, яка скла-

далася з вищих чинів російських офіцерів, мала повне право втручатися у будь-яку ланку суспільного життя, а її очільник репрезентував себе як господар краю. Незважаючи на це, наступні гетьмани – Павло Полуботок і Данило Апостол – розгорнули справжню боротьбу, спрямовану на відновлення козацьких порядків. Проте лише турецька загроза і потреба в козацькій військовій силі змусила царський уряд зробити деякі поступки: Малоросійську колегію було ненадовго ліквідовано і розпочато формування виборного гетьманського уряду на чолі з Данилом Апостолом. Заслуга останнього у відновленні місцевого врядування була неоціненною: здійснено ряд реформ у галузі виробництва, торгівлі, земельних справ, судочинства, фінансів тощо.

Національний уряд остаточно припинив свою діяльність у 1734 р.; урядування на Лівобережжі перейшло до Правління гетьманського уряду, яке у своїй діяльності керувалося «Рішительними пунктами», царським указом, який до краю обмежив права і вольності козацької Гетьманщини. Саме цей указ і був початком повного краху національного урядування, – останнього, «промосковського» українського гетьмана Кирила Розумовського позбавили гетьманства за дії, характерні для усіх попередників: намагання звільнитися від імперського тиску у міжнародних відносинах, прагнення до самостійності у внутрішньому житті, опір у своїй діяльності на впливову козацьку старшину, проголошення намірів повернути спадкове гетьманство.

Таким чином, вбачаючи в Гетьманщині політичну і військову загрозу, московський імператорський уряд ліквідував інститут гетьманства та його уряд – Генеральну військову канцелярію та Генеральний військовий суд, а інші урядові установи стали департаментами відновленої Малоросійської колегії. Національне військо було реорганізоване: козацькі полки стали карабінерами та драгунами регулярної російської армії (слобідські – гусарами); старшина і шляхта отримала дворянські грамоти, низове козацтво поповнило ряди казенних селян, решта селян були закріпачені. Землі Гетьманщини та Слобідської України були розділені на губернії Російської імперії.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Українські та зарубіжні історики не дотримувалися єдиної думки щодо існування української держави у XVII – XVIII ст. Так, у різні часи поширеними були версії про існування держави лише у 1648–1654 рр. (до поглинання Москвою); інші дослідники стверджували, що лише з приходом Москви власне і розпочалася державність; дехто ж узагалі заперечував самостійний державницький козацький досвід, вважаючи обидві Гетьманщини лише частиною обох держав-протекторів, державою посполитою або ж «державою руською» [13].

Проте, аналізуючи її більш як столітню історію, можна зробити висновки, що у важких геополітичних умовах, у численних протистояннях із Москвою, Польщею, Туреччиною, уряди яких намагалися диктувати власну волю гетьманам; у горнілі численних внутрішніх міжстанових і козацьких протистоянь ставала на ноги національна державність, урядована справжньою національною елітою, до якої і належала шляхетна гетьманська та старшинська верхівка. Незважаючи на систематичне урізання вольностей, на розподіл українських територій і на спроби скасування козацького устрою державами-сусідами, ця еліта систематично боролася за право на побудову автохтонного державного утворення, яке мало усі головні ознаки державності: власний уряд, певне міжнародне визнання, адміністративно-територіальний поділ, окрему систему права, титульний етнос, військо і грошову одиницю, національну символіку і національну боротьбу.

Протягом усього часу її існування у силу історичних обставин тут запроваджувалися різні види правління: авторитарне одноосібницьке – за Богдана Хмельницького; шляхетсько-республіканське – за Івана Виговського, олігархічне – за Юрка Хмельниченка, ко-

зацько-демократичне – за Петра Дорошенка, Івана Мазепи; правління аристократії за Івана Самойловича; охлократичне – за Івана Скоропадського. Урядування у Січі залишалося незмінно демократичним (з деякими ознаками охлократії); Слобідська Україна, незважаючи на офіційне підпорядкування Москві, теж була наділена відносною самостійністю завдяки політиці місцевої української старшини, яка прагла самостійності і вбирала у себе козацькі вольності та привілеї.

Кожен з українських гетьманів тією чи іншою мірою залежав від іноземного володаря, проте кожен із них, включаючи навіть відвертих ставлеників Польщі або Москви, намагався здобути право на здійснення самостійного урядування.

Проте у цих змаганнях, як і завжди в історії, вирішальна роль належала народу: «рівночасно цей народ не виявив політичної дозрілості й витривалості настільки, щоб зрозуміти змагання своїх власних, далекозоріших провідників і піддержати їх, жертвуючи в ім'я дальшого ідеалу своїми ближчими вигодами. Він залишився лише знярядям у руках своїх дозріліших, солідарніших і краще зорганізованих сусідів і перестав бути господарем на своїй власній землі» [14].

Список використаних джерел:

1. Оглоблин О. До історії руїни. Записки Історично-Філологічного Відділу Української Академії Наук. Записки історично-філологічного відділу. Кн. II–III: 1920–1922 рр. / гол. ред. А. Кримський; ред. В. Дем'ячук. Всеукраїнська академія наук. К.: ВУАН, 1923. 390 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0010208>.
2. ЦДІАК України. Ф. 221. Оп. 1. Спр. 189, арк. 1–7.
3. ЦДІАК України. Ф. 128. Оп. 1 заг. Спр. 2, арк. 2, 14. Копія 2-ї пол. XVIII ст.
4. Українська дипломатична енциклопедія: у 2 т. / ред. рада: Л.В. Губерський та ін. К.: Знання України, 2004. Т. 2. С. 36–37.
5. Костомаров Н.И. Руина: гетманства Бруховецького, Многогрешного и Самойловича 1663–1687 гг. Исторические монографии и исследования: в 17 т. М.: Чарли, 1995. Т. 3. С. 75–84.
6. Горобець В.М. Глухівські статті 1669. Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В.А. Смолій та ін. К.: Наук. думка, 2004. Т. 2. С. 123.
7. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. Полное собрание законов Российской империи. СПб., 1886. Т.9. URL:<http://elibrary.shpl.ru/ru/nodes/178-polnoe-sobranie-zakonov-rossijskoj-imperii-sobranie-pervoe-s-1649-po-12-12-1825-spb-1830>.
8. Енциклопедія історії України: у 10 т. / ред. рада: В.А. Смолій та ін. НАН України, Ін-т історії України. К.: Наукова думка, 2003. Т. 1. 688 с.
9. Оглоблин О. Гетьман Іван Мазепа та його доба. Ізборник; Оглоблин Олександр. Гетьман Іван Мазепа та його доба / ред. Л. Винар, упоряд. І. Гирич, А. Атаманенко. Нью-Йорк – Київ – Львів – Париж – Торонто, 2001. 464 с. URL: <http://diasporiana.org.ua>.
10. Орлик Пилип. Конституція, маніфести та літературна спадщина: вибр. твори. К.: МАУП, 2006. С. 89.
11. Орлик Пилип. Конституція, маніфести та літературна спадщина: вибр. твори. К.: МАУП, 2006. С. 115.
12. Листування В.Липинського. Т. 1. К.: Смолоскип, 2003. 960 с.
13. Leo Okinshevych. Ukrainian Society and Government 1648–1781. Munich: Ukrainian Free University, 1978. Vol. 27. P. 113, 115.
14. Дорошенко Д.І. Нарис історії України (від половини XVII століття). К.: Глобус, 1992. Т. 1. 349 с.

References:

1. Ogloblin O. Do istorii ryiny. Zapisky istorichno-filologichnogo viddily Ykraiinskoi akademii nayk. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=elib_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=ID=&S21STR=0010208.
2. CDIAK Ukrainy. F. 221. Op.1 Spr. 189, ark. 1–7.
3. CDIAK Ukrainy. F. 128, op. 1 zag., spr. 2, ark. 2,14. Kopiya 2-y pol. XVIII st.
4. Ukrainska diplomachna enciklopediya: y 2 t. / red. rada: L.V. Gyberskiy ta in. K.: Znannya Ukarainy, 2004. T. 2. S. 36–37.
5. Kostomarov N.I. Ruina: getmanstva Bruhovetskogo, Mnogogreshnogo I Samoylovicha 1663–1687 gg. Isstoricheskie monografii I issledovaniya: v 17 t. M.: Charly, 1995. T. 3. S. 75–84.
6. Gorobec V.M. Glyhivski statti 1669. Enciklopedia istorii Ukrainy: y 10 t. / redkol: V.A. Smoliy ta in. K.: Nayk. Dymka, 2004. T. 2. S. 123.
7. Akty, odnosyashiesya k istorii Zapadnoy I Uzhnoy Rossii. URL: <http://elib.shpl.ru/ru/nodes/178-polnoe-sobranie-zakonov-rossiyskoy-imperii-sobranie-pervoe-s-1649-po-12-12-1825-spb-1830>.
8. Enciklopedia istorii Ykraiiny: y 10 t. / red. rada: V.A. Smoliy ta in. NAN Ykraiiny, in-t istorii Ykraiiny. K.: Nayk. Dymka, 2003. T. 1. 688 s.
9. Oglobin O. Getman Ivan Mazepa ta iogo doba. URL: <http://diasporiana.org.ua>.
10. Orlik Pilip. Konstityciya, manifesty ta literatyrna spadshina: vibr. tvori. K.: MAUP, 2006. S. 89.
11. Orlik Pilip. Konstityciya, manifesty ta literatyrna spadshina: vibr. tvori. K.: MAUP, 2006. S. 115.
12. Listyvannya V. Lipinskogo. T. 1. K.: Smoloskyp, 2003. 960 s.
13. Leo Okinshevych. Ukrainian Society and Government 1648–1781. Munich: Ukrainian Free University, 1978. Vol. 27. P. 113, 115.
14. Doroshenko D.I. Naris istorii Ykraiiny (vid poloviny XVII stolittya). K.: Globys, 1992. T. 1. 349 s.